

TAM-REVVY

Meddelanden från TAM-Arkiv. Nr 1/2010



Gerda Höjer – en feminist? s. 4

Carin Ulin – pionjär inom svensk barnpsykologi s. 6

Christofer Carlander – en färgstark läkare s. 8

Min farfar var tjänsteman s. 12

Otto Salomon – slöjdpionjär s. 14

Lärarnas historia på webben – ett levande arkiv s. 19

Vilka människor blir ihågkomna?

Jag minns mina studieår. Jag prioriterade ofta studierna, i synnerhet inför tentamina. Men många gånger hann jag med annat också – framför allt aktiverade jag mina studier och nöjde mig inte med ett passivt och därmed lätt förflutet inpluggande. Många av våra bästa skribenter har jämsides med studier och diverse jobb och uppdrag samlat sig till att skriva – något varje dag – och utökat sitt kontaktnät med intressanta samtalspartners. Och vid sidan av detta har de ägnat sig åt en snabb och allt effektivare tidningsläsning och tillägnat sig god skönlitteratur.

En intressant fråga som jag ställer mig vid läsningen av personhistoria är – vilka personer blir historiska? Minnet av Platon och Sokrates har givit ett starkare avtryck än dåtidens furstar och demokratiska ledares eftermäle. Minnet av Augustinus och sedan Thomas av Aquino har påverkat oss mer än de medeltida härskarnas gärningar har. Vi kommer ihåg Machiavelli bättre än Caesar Borgia (som var fursten i Machiavellis bok med samma namn). John Locke har överlevt de samtida engelska kungarna, Rousseau och Voltaire har överlevt de samtida franska kungarna och Kant och Goethe har överlevt Preussens och de tyska furstendömenas kungar och furstar.

En orsak till intresset för en person är väl vad han eller hon har tillfört mänskligheten. En annan anledning är vad personen säger en samtida läsare om mänskligheten under skilda tidsperioder. Vad kan vi lära oss? Mot den bakgrunden är det kanske inte märkligt att personer som anses förädla människan kan stå högre i kurs än personer som ansvarar för administrationen av ett fögderi.

De personer som vi valt att lyfta fram i detta nummer av TAM-Revy har varit tjänstemän och akademiker som på olika sätt frambringat ett eget tänkande – ofta egen-sinniga människor med anknytning till våra medlemsorganisationer. Det handlar om människoöden som på sin tid satte djupa spår. Ta Otto Salomon – en karismatisk lärargestalt inom den tidiga slöjdundervisningen under senare delen av 1800-talet. Som lärare vid Nääs slöjdskola betonade han "handens kunskap" som motvikt till tidens – enligt honom – alltför intellektualiserade och industriella klimat. Att skapa en allsidigt mänsklig utveckling ligger väl i linje med vad många klassiska tänkare förordade.

En annan person – läkaren Christoffer Carlander – var en engagerad och hängiven yrkesman under slutet av 1700- och början av 1800-talet. Han visade sin prestige-

löshet genom att visa uppskattning av arbetsamma kollegor och barnmorskor oavsett vilken formell grundutbildning de hade. Han kunde kritisera en läkare hårt samtidigt som en fältskär hade hans fulla förtroende. Genom detta representerade också han en reflekterande hållning.

Andra är mer det praktiska livets män – direkt delaktiga i ett politiskt skeende. Redaktör Carl-Magnus Grenning på tidningen "Försäkringsvärlden" – organ för FTF (facket för försäkring och finans) – visar oss en värld av sociala orättvisor och fackligt engagemang. Men han visar också på en annan sida: redaktörens privatliv, där han ställs inför vardagens små men nog så viktiga bekymmer med barn och katter.

Värner Rydén var en politiker av rang: minister i den första socialdemokratiska koalitionsregeringen 1917 och skolman. Han genomförde utbildningsreformer i sekulär och demokratisk riktning. Men samtidigt var han en tänkare som skrev läroböcker. I boken "Medborgarskap" pläderade han för att man skulle bruka den medborgerliga friheten under ansvar för social rättvisa och allmänt väl. Också han kunde således blicka över det dagsaktuella.

Gerda Höjer och Carin Ulin är två personer som haft en stor betydelse för den svenska tjänstemannarörelsen. Carin Ulin var måhända mer av en forskare än en aktivist. Under mitten av 1940-talet ville hon att förskollärarnas organisation skulle vara en öppen intresseorganisation, inte enbart markera fackliga strävanden. Ulin hade ett speciellt hjärta för barn med funktionshinder. För henne var den barnpsykologiska forskningen viktig, även om hon också hade ett stort samhällsengagemang. Gerda Höjer var en sjuksköterska som brann för samhällspolitiska frågor och kvinnofrågor. Som ordförande för Svensk sjuksköterskeförening var hon drivande när det gällde att omvandla organisationen från en yrkesförening för sjuksköterskor till en facklig kamporganisation.

Två starka kvinnor ur vår historia alltså – också de såväl filosofiska som politiska gestalter – men kommer vi att minnas dem även i framtiden? Ibland vittrar minnen sönder. Vilka människor blir egentligen ihågkomna?



Lars-Erik Hansen

Chef på TAM-Arkiv

TAM-REVV NR 1 • MARS 2010

Årgång 14

ISSN 1654-6997

Redaktör

Lars-Erik Hansen

I redaktionen

Lars-Erik Hansen, Leif Jacobsson,
Jim Löfgren (bildredaktör)

Grafisk form och layout

Clou form/Madeleine Vestin

Tryck

Wallin & Dalholm Boktryckeri, Lund

Omslagsbild

Arkivbild ur Sveriges Lärarförbunds
arkiv. Folkskoleklass med lärarinna,
cirka år 1900.

Manusstopp till nästa nummer

Planerat till slutet av oktober 2010

TAM-Arkiv

Grindstuvägen 48-50, 167 33 Bromma

Telefon: 08-54 54 15 60

Telefax: 08-31 71 76

E-post: tam-arkiv@tam-arkiv.se

Hemsida: www.tam-arkiv.se

Postgiro: 487 40 99-7

TAM-Arkiv

1 mars 2010 TAM-ARKIVS MEDLEMMAR

Akademikerförbundet SSR

Agrifack

Civilekonomerna

DIK

Fackförbundet ST

Farmaciförbundet

Finansförbundet

Förhandlings- och samverkansrådet (PTK),

Försvarsförbundet

Försäkringstjänstemannaförbundet (FTF)

Journalistförbundet

Kyrkans Akademikerförbund (Kyrka)

Lotsförbundet

Lärarförbundet

Lärarnas Riksförbund (LR)

Nordiska Finansanställdas Union (NFU)

Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)

Polisförbundet

SKTF

Skogs- och lantbrukstjänstemannaförbundet (SLF)

Svenska Folkhögskolans Lärarförbund (SFHL)

Svenska Läkaresällskapet

Sveriges Fartygsbefälsförening (SFBF)

Sveriges Ingenjörer

Sveriges Tandläkarförbund

Teaterförbundet (TF)

Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)

Tull-Kust

Unionen

Vårdförbundet

Yrkesföreningen Miljö och Hälsa (YMH)

I DETTA NUMMER

Redaktören har ordet	2
Gerda Höjer. Sjuksköterska, fackföreningsledare, politiker – och feminist? ..	4
Carin Ulin – pionjär inom svensk barnpsykologi	6
Christofer Carlander – en färgstark läkare	8
I skallen på redaktör Grenninger	10
Min farfar var tjänsteman	12
Otto Salomon – slöjdpionjär	14
Värner Rydén – skolman och politiker	16
Hur bedömer lärare sina elever?	18
Lärarnas historia på webben – ett levande arkiv	19
Månadens dokument: Ett tidigt folkhögskoledrama	20



Var sjuksköterskan Gerda Höjer en tidig feminist? Från 1945 ändå till 1960 var hon ordförande i Svensk sjuksköterskeförening. Hon framstår som den kanske kraftfullaste av föreningens ordföranden och kom att ändra dess inriktning.

Gerda Höjer

Sjuksköterska, fackföreningsledare, politiker – och feminist?

Den 14 mars i år fyllde Svensk sjuksköterskeförening hundra år.¹ I ett sekel har föreningen arbetat för att höja sjuksköterskeyrkets status, inte minst genom en förbättrad utbildning. Mellan 1933/34 och 1977, då nuvarande Vårdförbundet bildades, var föreningen också sjuksköterskornas fackliga organisation. Men då föreningen grundades av en liten grupp elitsjuksköterskor i Stockholm stod de fackliga frågorna ännu inte på dagordningen. Sjuksköterskeyrket betraktades som ett kall – också av föreningens ledande kvinnor – och att den nybildade föreningen skulle agera för sådant som bättre arbetsvillkor, pensioner och löner var det inte tal om. Men en förändring skulle alltså komma att äga rum, och drivande kraft i denna omvandling var Gerda Höjer.

Gerda Höjers levnadsbana

Gerda Höjer föddes 1893 som nummer fyra i en syskonskara på åtta, av vilka flera kom att göra framgångsrika karriärer. Äldste brodern Axel var läkare och verkade som generaldirektör för Medicinalstyrelsen 1935–1952. Han var gift med Signe Höjer, socialpolitiskt engagerad sjuksköterska, som också arbetade med freds- och nedrustningsfrågor.² Brodern Karl var socialpolitiker, t.f. chef för dåvarande Socialstyrelsen, och den som drev fram 1946 års folkpensionsreform. En annan av bröderna – Erik – blev generaldirektör för Domänverket, och Gerdas äldre syster Sigrid, också

hon sjuksköterska, verkade som föreståndare och direktör för vanföreståndstalten i Stockholm.

År 1916 utexaminerades Gerda Höjer från Röda Korsets sjuksköterskeskola. Från 1919 till 1933 arbetade hon som röntgensköterska på Maria sjukhus, men redan 1923 blev hon engagerad i Svensk sjuksköterskeförening, som suppleant i den så kallade Understödsfonden. År 1933 ombildades föreningen, efter en tid av växande intern kritik, och en ny ledning tog över. Elisabet Lind utsågs till ordförande, och Gerda Höjer anställdes som sekreterare. Hon lämnade i och med det sjuksköterskearbetet. År 1945 tog hon över efter Elisabet Lind som ordförande, en post hon innehade till 1960. Så här i efterhand framstår Gerda Höjer som den kanske allra mest kraftfulla av föreningens hittills nio ordföranden.

Förändrade Svensk sjuksköterskeförening

Av föreningens verksamhetsberättelser får man snabbt klart för sig att Gerda Höjer redan från 1933 kom att spela en stor roll när det gällde att förändra inriktningen på föreningen. Från att tidigare ha tagit avstånd från allt engagemang i mer allmänna samhällspolitiska frågor och kvinnofrågor, blev föreningen nu medlem i bland annat De Kvinnliga Kårsammanslutningarnas Centralråd och Yrkeskvinnors samarbetsförbund. Under den tidigare ordföranden Bertha Wellins tid hade denna

typ av engagemang varit uteslutet. Men med Gerda Höjers ökande inflytande växte föreningens engagemang i kvinnofrågor.

Den fackliga verksamheten utvecklades också snabbt, inte minst efter 1945 då Gerda Höjer inte bara tog över som ordförande utan också anställdes som första ombudsman. Året efter blev Svensk sjuksköterskeförening medlem i TCO och Gerda Höjer tog plats i TCO:s styrelse, där hon satt ända till 1961. Gerda Höjer var också politiskt verksam. Som representant för folkpartiet satt hon i Stockholms stadshus 1938–1949 och i riksdagens andra kammare 1949–60.

Gerda Höjer var hela livet en utpräglad internationalist. Åren 1920–21 studerade hon vid School of Economic and Political Science i London och senare under 1920-talet genomförde hon en längre studieresa i Europa. Åren 1947–1953 var hon ordförande för International Council of Nurses (ICN), och i den egenskapen ledde hon återuppbyggnaden efter kriget av denna sjuksköterskornas världsomspännande organisation. Utöver allt detta innehade hon ett antal styrelseuppdrag, bland annat i Röda Korset, Riksföreningen för bekämpande av de reumatiska sjukdomarna, Svenska Nationalföreningen mot tuberkulos och S:t Eriks sjuksköterskeskola.

Hur Gerda Höjer orkade och hann med är svårt att förstå i dag. Klart är emellertid att arbetet fyllde det mesta av hennes vakna tid. Hon



I tidningen *Tjänstemannarörelsen* 1948:4 porträtteras Gerda Höjer under rubriken "Tjänstemannaprofiler IX", och den korta artikeln illustreras med detta tecknade porträtt av henne. Originalet pryder i dag väggen i en av korridorerna på TAM-Arkiv.

och livskamraten Karin Elfverson, som också hon tillhörde de ledande inom Svensk sjuksköterskeförening, skapade ett liv tillsammans som präglades av en mycket nära arbetsgemenskap. De två delade lägenhet i samma hus som sjuksköterskeföreningens kansli, och de tycks ha fungerat som något av ett kraftcentrum i en intellektuell kvinnogemenskap som växte fram i föreningen.

Frågor för forskningen

I ett kommande forskningsprojekt avser jag att skildra Gerda Höjers gärning liksom hennes betydelse för omvandlingen av Svensk sjuksköterskeförening från renodlad yrkesförening till en framgångsrik fackförening inom TCO. Flera frågor framstår som intressanta att belysa:

- Hur såg Gerda Höjer på den i början av 1900-talet rådande föreställningen att sjuksköterskeyrket var ett kall?
- Vilka frågor drev hon inom ramen för SSF och TCO?
- Vilka frågor drev hon som politiker?
- Vilka frågor drev hon internationellt?
- Hur såg hennes fackliga ledarskap ut i en totalt kvinnodominerad

organisation – Svensk sjuksköterskeförening – och hur uppfattades hon i den mansdominerade församling som TCO:s styrelse utgjorde?

- Hur såg hennes engagemang i kvinnofrågor ut? Kan vi beskriva Gerda Höjer som feminist?

Gerda Höjer har inte lämnat efter sig något samlat personarkiv, så för att få en bild av hennes verksamhet måste man söka i flera olika arkiv, av vilka de viktigaste finns på TAM-Arkiv. Förutom arkiven från Svensk sjuksköterskeförening och TCO, finns där också visst personhistoriskt material, till exempel en dagbok från 1920-talets europeiska studieresa och brev från en resa till Medelhavet, som hon och Karin Elfverson genomförde 1952, liksom en stor mängd fotografier. Gerda Höjers politiska gärning i Stockholms stadshus och riksdagen finns dokumenterad på andra håll. Ytterligare material finns i släkten Höjers ägo, och möjligen kan det finnas brev av intresse i Axel och Signe Höjers arkiv. Gerda Höjer har också lämnat efter sig en del egna texter, inte minst i *Tidskrift för Sveriges sjuksköterskor*.

Få forskare har uppmärksammat Gerda Höjer. Ett undantag är Eva Bohm, i den bok som hon skrev till Svensk sjuksköterskeförenings femtioårsjubileum: *Okänd, godkänd, legitimerad*.³ I den redogör hon utförligt för Gerda Höjers arbete inom föreningen. Men det är en skildring som tillkom i en tid då historia i mångt och mycket var det samma som historisk statskunskap. Att anlägga ett genusperspektiv på historien om Gerda Höjer, liksom att diskutera hennes och föreningens arbete med kvinnofrågor, var inte aktuellt då boken skrevs.

De senaste decennierna har dock internationell forskning, framför allt i USA, börjat intressera sig för sjuksköterskors arbete för kvinnors rättigheter, till exempel rösträtten. Ett exempel är boken *Feminism and Nursing*,⁴ i vilken Joan I. Roberts och Thetis M. Group diskuterar ledande amerikanska sjuksköterskors engagemang i kvinnofrågor och politik. Boken utgör en central utgångspunkt för det kommande projektet.

Gerda Höjer avled 1974, bara några månader före livskamraten Karin Elfverson. Jag menar att hennes livsgärning, liksom den betydelse hon hade när det gällde såväl sjuksköterskeyrkets förändring som omvandlingen av sjuksköterskornas yrkesförening till en stark fackförening, är värd att uppmärksamma i bokform.

Av Anna Götlind

professor i historia vid Högskolan Dalarna

1 Anna Götlind (2010), *Svensk sjuksköterskeförening 100 år: Bilder av sjuksköterskan* (Gothia förlag/Stockholm).

2 Annika Berg (2009), *Den gränslösa hälsan: Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala).

3 Eva Bohm (1961), *Okänd, godkänd, legitimerad: Svensk sjuksköterskeförenings första 50 år* (Svensk sjuksköterskeförening/Stockholm).

4 Joan I. Robert & Thetis M. Group (1995), *Feminism and Nursing: An Historical Perspective on Power, Status, and Political Activism in the Nursing Profession* (Praeger Publishers/Westport, Connecticut).

Carin Ulin – pionjär inom svensk barnpsykologi

”Vi ska frälsa barnen, inte studera dem”, fick barnpsykologen Carin Ulin (1886-1971) höra av en präst under hans predikan. De orden var direkt riktade till henne, och de är ett av flera exempel på de fördomar hon mötte i sin verksamhet som barnpsykolog och expert på barns fysiska och psykiska utveckling.

Tron på experter var stor under 1930-, 1940- och 1950-talet, men det gällde i regel inte kvinnliga experter och forskare som Carin Ulin. Hon var utan tvekan den svenska förskolepionjär som hade den grundligaste barn- och ungdomspsykologiska utbildningen, med akademiska studier både i Sverige och utomlands. Som den första i Sverige disputerade hon 1949 på en barnpsykologisk avhandling. Från 1936 och in på 1950-talet arbetade hon som barnpsykolog i samarbete med Stockholms barnavårdsnämnd och med Ericastiftelsen. Hon testade och observerade både friska och sjuka barn ifråga om motorik, emotionell och begåvningsmässig utveckling, ordblindhet, skolmognad etc. Hennes insatser på det barnpsykologiska området bidrog senare på 1950-talet till en mer positiv och accepterande inställning till utvecklings- och barnpsykologi, även på universitet och högskolor. Hennes arbete banade också vägen för det som senare blev BUP-mottagningar i landet.

Trots detta är hon ganska okänd idag jämfört med andra svenska förskolepionjärer som Alva Myrdal. Carin Ulin var i många stycken Alva Myrdals motsats, inte minst till det yttre. Hon drabbades av polio som barn och levde sedan med sviterna

av denna sjukdom som vuxen. Hon förblev ogift.

Carin Ulin och Alva Myrdal

Ulin verkade i en kristen förening, Södra KFUK på Södermalm i Stockholm. Den föreningen blev huvudman för hennes förskoleseminarium och tillika forskningsinstitut, det Pedagogiska institutet från 1934. Redan från början höll utbildningen vid detta institut en hög vetenskaplig nivå med utgångspunkt i den tidens utvecklingspsykologi. Det fick snart ett mycket gott renommé som ett modernt förskoleseminarium. I takt med att Pedagogiska institutet utvecklades och tog form, väckte Ulin tanken på en kamratförening för elever och anställda vid institutet. Även en facklig anslutning till någon organisation övervägdes. Kontakt togs då med det andra förskoleseminariet i Stockholm, det Socialpedagogiska seminariet, som Alva Myrdal hade grundat med stöd av HSB.

Både Carin Ulin och Alva Myrdal

önskade en bred och öppen intresseorganisation, där alla intresserade av förskolepedagogik, barnpsykologi och barnuppföstran var välkomna. De var missnöjda med den existerande nationella organisationen på detta område, Svenska Fröbelförbundet, bildat 1918. Förbundets ledning var densamma sedan 1919 och bestod av systrarna Ellen och Maria Moberg från Norrköping. Alva Myrdal kallade därför skämtsamt Fröbelförbundet för ”Mobergsförbundet”. Inför årsmötet, hösten 1939, bildade de två Stockholmsseminarierna var sin kamratförening. De skickade en gemensam skrivelse till Fröbelförbundets ordförande, Ellen Moberg. I den föreslog de ett namnbyte och en omorganisering av förbundet. Här fick Ulins agerande stor betydelse. Vid en sluten omröstning antog årsmötet ett förslag om namnändring till ”Pedagogiska föreningen för förskoleåldern” (PFF). Det förslaget emanerade från Carin Ulin.¹ Detta var en seger för dem som hade pläderat för en bredare

1 På Svenska Fröbelförbundets styrelsemöte den 11 mars 1939 (§ 4) lade diakonissan Dagmar Dahlborg fram två nya namnförslag, som kom från Carin Ulin, nämligen ”Pedagogiska Föreningen för Förskoleåldern” eller ”Föreningen för fostran och vård av barn i förskoleåldern”. Beslut togs att dessa och andra namnförslag skulle införas i förbundets tidskrift. Vol. A2:1, SFR, TAM-Arkiv. För övrigt se Ann-Katrin Hatje, *Från treklång till triangelndrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880- 1940-talen*. Historiska Media, Lund 1999, s. 180-181

och en mer öppen organisation. De drivande krafterna bakom detta namnbyte var således Carin Ulin och Alva Myrdal. Ser man däremot till de nya stadgar som antogs, så markerade de tydligt kår- och yrkesfackliga intressen. Det ledde återigen till ett namnbyte, Sveriges Barnträdgårdslärarinnors Riksförbund. Denna utveckling gick på tvärs mot den öppna intresseorganisation som Ulin och Myrdal eftersträvade och som de var ganska ensamma om att även i fortsättningen vilja ha. Här blev de överkörda av systrarna Moberg och även av sina egna elever, som insåg att tiden, d.v.s. mitten av 1940-talet, krävde facklig organisering för att förskollärarnas löne- och arbetsförhållanden skulle kunna regleras. För Carin Ulin var inte den fackliga sidan den viktigaste, utan hon prioriterade sin barnpsykologiska forskning vid det Pedagogiska institutet, där hon också var rektor och lärare fram till 1957.

En barnpsykologisk förgrundsgestalt

Ulin visade en stor lyhördhet och förståelse för barn med funktionshinder, inte minst fysiska och motoriska. Detta bottnade med all säkerhet i hennes egna personliga erfarenheter av att vara polioskadad och rörelsehindrad. Hennes arbeten präglas av

ett konsekvent och systematiskt hänsynstagande både till det fysiska och det psykiska, till kropp och själ, till känslor och intelligens. Hon sökte t.ex. ofta samband mellan inre känslor och kroppsliga uttryck. Hon undvek inte heller komplexa frågor och sammanhang, samtidigt som hon också hade ett helhetsperspektiv. Hon blev därmed tvärvetenskaplig och gränsöverskridande i sin forskning, framför allt när det gällde disciplinerna psykologi, pedagogik, filosofi och medicin. Hon var alltid mån om att utgå från det enskilda barnet och inte pressa in dess utveckling i färdiga mallar. Hon modifierade därför erkända utvecklingspsykologers testskalor som Arnold Gesells, och hon utvecklade också egna (Ulins handmotoriska skala). Hon sökte så mycket som möjligt att förstå det barn som hon hade framför sig och att se till och utgå från dess förmågor och kompetens. I det avseendet hade hon ett synsätt som var ovanligt under den tid som hon verkade, men som i våra dagar slagit igenom allt mer, inte minst inom förskolepedagogiken. Det kompetenta barnet har numera nästan blivit ett slagord.

Av Ann-Katrin Hatje

professor emeritus i historia vid
Umeå Universitet



Carin Ulin uppmärksammade speciellt barn med funktionshinder. Bild från Stockholms stadsarkiv.

TAM-Arkiv ger ut nya rekommendationer

TAM-Arkiv bevakar utvecklingen av digital informationshantering för våra medlemsorganisationers räkning. Vi har nyligen tagit fram vissa rekommendationer. En handlar om format för långtidslagring för att se till att digitalt lagrad information ska kunna bli tillgängligt även i framtiden. Termen "the digital darkness" – det digitala mörkret – används för att beskriva en komplex situation där endast informationsrester riskerar att bli kvar vid händelsehorisonten.

En annan utkommen rekommendation beskriver grundläggande krav på arkivfunktionalitet för ett godtyckligt IT-system. Kraven behandlas på en övergripande nivå med en del exempel.

Ny version av Arkivförteckningsstöd

I början av året införde TAM-Arkiv en helt ny version av vårt arkivförteckningssystem Klara. I samband med detta moderniserades den tekniska arkitekturen bakom Klara kraftigt, och även en ny version av Klara kopplad till TAM-Arkivs hemsida infördes. Alla medlemsorganisationers arkivförteckningar är nu uppdaterade på webben, och kan nås av alla medlemsorganisationer via TAM-Arkivs hemsida. Även Riksarkivets NAD-databas, som är en förteckning över alla arkiv som finns i Sverige, har uppdaterats med de senaste arkivförteckningarna för TAM-Arkivs medlemsorganisationer.

TAM-Arkiv deltar i EU-projektet Protage

TAM-Arkiv har blivit inbjuden via Riksarkivet att delta i EU-projektet Protage. Detta projekt syftar till att pröva nya metoder och utveckla nya IT-verktyg för att bevara digitalt lagrad information. Inom projektet tas bland annat fram en applikation för att utbyta arkivvårdande information mellan olika organisationer med hjälp av peer-to-peer-teknologi och så kallade agenter. TAM-Arkiv räknar med att ett deltagande i detta projekt kommer att komma medlemsorganisationer till godo genom erfarenhetsöverföring och vid framtagande av den nya verksamheten för digitala leveranser.

Vilka arbetsvillkor hade en läkare i slutet av 1700- och början av 1800-talet? Christofer Carlander hette en läkare som arbetade i Göteborg under denna tid. De efterlämnade journalerna och brevväxlingen ger en rik bild av denne hängivne doktors arbetsliv och personlighet.

Christofer Carlander – en färgstark läkare

När Christofer Carlander som 34-åring anlände till Göteborg på hösten 1793 var han en välkommen förstärkning till den åldrade läkarkåren där. Han hade studerat till läkare i Uppsala, vidareutbildat sig till förlossningsläkare vid Allmänna BB i Stockholm och dessutom arbetat som militärläkare vid Sveaborg i Finland och som fattigläkare i Klara. En årslång resa till S:t Barthélemy i Västindien i Linnés anda var väl ingen direkt merit, men vid hemkomsten (efter att hans fartyg hade kapats och förts till Köpenhamn) passerade han Göteborg, anställdes där och visade sin kapacitet under tre månader.

Märkligt nog kan man få veta väldigt mycket om de tjugo år av Carlanders verksamhet i Göteborg som följde på hans återkomst 1793. Han förde nämligen hela tiden journaler över sina 6000 patienter (de upptar över tvåusen sidor). Hans brevväxling med två andra av den tidens mest framstående läkare bevarades, över 500 brev till och från professor Pehr Afzelius och adjunkten, senare professorn, Jonas Gistrén vid Allmänna BB. Handlingarna förvaras nu i Svenska Läkaresällskapets arkiv vid Riksarkivet.

Arbetslivet i Göteborg

Sjukvården bedrevs i hemmen och Carlander vandrade omkring bland

sina aktuella patienter, som i svåra fall kunde få upp till fem besök per dygn. Han kunde kallas när som helst vid akut sjukdom, dygnet om, alla årets dagar. Vissa år hade han ersättare och fick semester 2–4 veckor på sommaren, men det lyckades inte alltid.

En läkare hade vid denna tid begränsade möjligheter att bota sjukdom, men det fanns faktiskt mycket att göra för att hjälpa de sjuka, många örter har beståndsdelar som är verksamma mot infektioner, opium gav lindring, vaccination infördes mot smittkoppor och många svåra förlossningar kunde avslutas genom användande av förlossningstång, så att moderns liv räddades och inte sällan barnets.

Carlander var väl medveten om sina begränsningar och ansträngde sig mycket för att lära mer, genom att obducera, läsa utländsk medicinsk litteratur och genom att diskutera med kolleger både i Göteborg och brevledes på andra orter. Han uttryckte sin ledsnad över att inte kunna eller hinna uträtta allt, och inte så väl som han ville. Det gjorde honom ont, skrev han, att se folk ha mer förtroende för honom än han förtjänade och kunde svara upp till.

Han var prestigelös och visade sin uppskattning av arbetsamma, omdömesgilla kolleger och barnmorskor

oberoende av vilken grundutbildning de formellt hade. En läkare kunde kritiseras hårt, medan en fältskär hade hans fulla förtroende. Även lekmän – egentligen kvacksalvare – åtnjöt hans respekt, så länge de inte använde farliga medel eller tog hutlöst betalt.

Själv gjorde han inga stora förtjänster på sitt arbete. Visserligen skötte han flera av samhällets förnämsta, t.ex. biskopinnan Wingård, kommandanten överste Ehrenström, och baron Koskull med familj, men många som anlätade honom var enkla hantverkare med små resurser, och det var vanligt att folk som packhuskarlar och segelvävare inte kunde betala alls.



Svenska Läkaresällskapets lokaler på Jakobsgatan 19 i Stockholm, kring år 1900. SLS arkiv på TAM-Arkiv.



Läkaren Christofer Carlander konsulterades ibland i fall där patientens liv inte gick att rädda. Han var så omtänksam att han kallades "döddoktorn". Bild från Riksarkivet.

Carlanders personlighet

Carlander var en färgstark personlighet, han var intelligent och hade lätt för att uttrycka sig. Få ord kunde säga mycket, och med hjälp av kluriga tecken och förkortningar fick han in mycket information på en journalsida.

Journaler och brev var hans personliga anteckningar, ingenting tvingade honom att dokumentera arbetet, och därför kunde han vara mycket uppriktig i befogad kritik. "As!", "Slyna!" och "Skyll Er sielf!" kunde han skriva när han var upprörd över vanvård. Å andra sidan kunde han vara ömsint, särskilt mot barn, och det är tydligt att barn tyckte om honom. "Söt unge", skrev

han som en lösryckt anteckning om en liten flicka, "rask och frodig björnunge" om en liten gosse och "Min hustru fullt braf" när en liten tre-årig flicka hade tillfrisknat. Hon ville väl gifta sig med honom när hon blev stor.

När allt fler sökte sig till den kunnige läkaren blev han överhopad av arbete. Periodvis var han fullständigt utarbetad och hoppades att få dö, att kärran skulle välta i diket. Det var omöjligt att minska arbetsbördan, för människor blev arga om han försökte avvisa dem, och innan han hade tjänat ihop ett tillräckligt sparkapital för att kunna leva som pensionär gick det inte att lämna Göteborg.

Tiden i Stockholm

När detta äntligen blev möjligt 1814 flyttade han till Stockholm och riktigt blommade upp, umgicks med vänner och företog resor i Sverige. Tidvis arbetade han som vännen Gistréns vikarie och konsulterades dessutom i en del svåra fall, som egentligen oftast var hopplösa. Han var då så omtänksam och uppskattad att han kallades "döddoktorn", vilket ju kunde missuppfattas som något negativt, men inte var det.

Redan innan Carlander kom till Göteborg hade han och Gistrén stiftat "Societeten", en föregångare till Svenska Läkaresällskapet, och i Göteborg drev han med sina kolleger en liknande "Faculter" där kolleger utbytte erfarenheter. Under sin senare Stockholmstid var han mycket aktiv i Svenska Läkaresällskapet bl.a. genom att där referera läsvärda artiklar i utländska medicinska tidskrifter.

Han gifte sig aldrig, bl.a. därför att han själv tyckte att det skulle vara svårt att leva med honom, och han tyckte att det vore bättre om även kvinnor kunde fria. När det gällde mat och husrum var han anspråkslös, men han omgav sig gärna med växter.

Närmast anhörig var en yngre bror som var kyrkoherde i Hova, nära Mariestad. Dennes sonson, som fick heta Christofer, blev förmögen genom Gamlestadens fabriker och senare SKF. Tillsammans med sin likaledes framgångsrike son Axel donerade han medel till det Carlanderska sjukhuset i Göteborg, till äminnelse av den respekterade äldre släktingen.

Om Christofer Carlanders arbete i Göteborg, och om hans patients liv där, har jag skrivit två böcker: Doktor Carlander i praktiken (medicinshistoria), Carlssons 2009, och Doktor Carlanders Göteborg (folk-livsskildring), Carlssons 2007.

Av Adj. Professor **Gudrun Nyberg**

författare och specialist i internmedicin

I skallen på redaktör Grenninger

Vad har egentligen hänt inom arbetslivet de senaste 20 åren – från en facklig tidningsredaktörs perspektiv? En publikation som ger oss en inblick i detta är boken "I huvet på en redaktör" av tidningen "Försäkringsvärldens" redaktör Carl-Magnus Grenninger. Boken innehåller ledare och krönikor som han själv skrivit för sitt fackförbund "facket för försäkring och finans" (FTFs) räkning.

De senaste decennierna är ingen glansperiod ur facklig synvinkel. Individualismen har brett ut sig vilket gjort att de fackliga strävandena har fått stå tillbaka. I spåren av en allt tuffare arbetsmarknad har också tystnaden brett ut sig på våra arbetsplatser. Det är inte alla som orkar eller ens törs visa ett öppet engagemang för fackliga frågor. FTF har också förändrats: från en idéburen kamporganisation till mer av en serviceorganisation som levererar lösningar på medlemmarnas individuella problem.

Boken ger ett litet urval av allt det som redaktör Grenninger skrivit under de senaste två årtiondena. Den är uppdelad i tre tematiska avsnitt: ett om FTF och arbetsgivarna, ett om omvärldsanalyser och slutligen ett om Grenningers privata liv.

FTF och arbetsgivarna

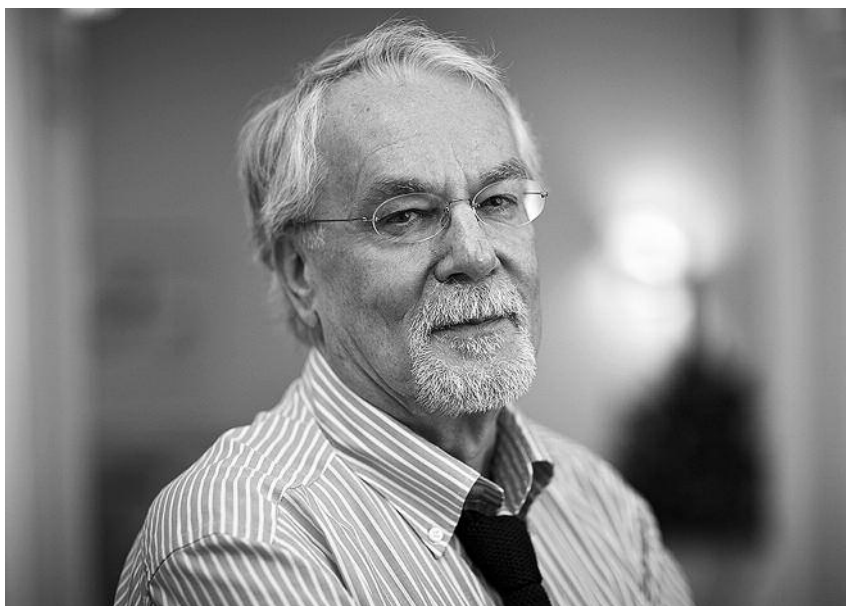
Den första delen visar hur arbetsgivarna – i det här fallet försäkringsbolagen – successivt lyckats flytta fram sina positioner på fackets bekostnad. I arbetsgivarnas perspektiv uppfattas facket ofta som ett hinder mot de fria marknadskrafterna. Facklig makt gör att beslutsfattandet går trögare och det gör det svårare att göra sig av med personal.

Givetvis tar Grenninger fackets och de anställdas parti. Bolagsledningarnas ständiga nedskärningar för att skapa kortsiktig lönsamhet ställs mot mänsklig hänsyn. Han vill

skapa ett bättre arbetsliv – något han kallar "det goda arbetet". Han kritiserar chefernas bonusar och höga löner. Det är ju alla anställda som utgör företaget. På ett ställe citeras en forskare som menar att det ofta helt saknas en länk mellan vad ledningen tjänar och hur bra det går för företaget.

Men facket då, vad säger redaktören om den kritik som också riktas mot denna rörelse för toppstyrning och pampfasoner? Jo, han är medveten om att kritiken finns, det handlar inte minst om låga löneavtal som många medlemmar menar inte har haft en demokratisk förankring. Samtidigt är han naturligtvis i grunden en försvarare av de fackliga

organisationerna – och speciellt den tjänstemannarörelse han själv tillhör. Han ser det som positivt att de har velat uppnå konsensus istället för konflikt. De har inte tagit politisk ställning och inte heller "drabbats" av motsättningar av etnisk eller religiös art. Genom att undvika allt grupptänkande ser de istället till det som förenar. Men är detta konsensustänkande alltid av godo? Ett sådant synsätt kan också tjäna till att osynliggöra diskriminerade grupper inom facket såsom invandrare, funktionsnedsatta eller kvinnor. Trots att det finns intressen som förenar, sitter inte människor på arbetsplatserna alltid i samma båt.



Redaktör Carl-Magnus Grenninger. Foto Jaan Lipka.

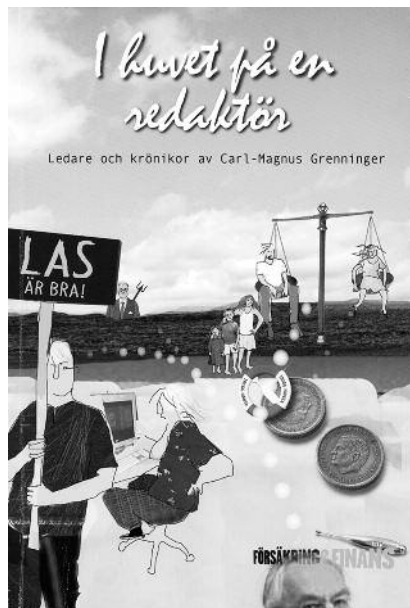
Vår Omvärld

I nästa avsnitt blickar Grenninger ut mot andra delar av vår värld. Inte heller i ett större, internationellt perspektiv har de senaste tjugo åren varit framgångsrika sett från ett fackligt perspektiv. I en artikel beskriver han en skrämmande verklighet: de 5000 frizoner i 116 länder som International Labour Organisation (ILO) definierar som frizoner. Normalt är det ett avgränsat område omgivet av taggtråd och murar. Det råder förbud för utomstående att besöka området. Inne i dessa områden bor de anställda – ofta kvinnor – inhysta i baracker. Tanken är att det ska stödja exporten i ett land genom att locka utländska investerare med sådant som skattefrihet och tullfrihet. Men i dessa zoner undertrycks de fackliga rättigheterna. Kränkningar av grundläggande rättigheter har snarare blivit regel än undantag.

Även om majoriteten av frizonernas anställda fortfarande är arbetare ökar också antalet tjänstemän. I vissa frizoner har nämligen högteknologiska företag samlats.

Men Grenninger ser också mot-
rörelser: det fackliga engagemanget för bättre arbetsvillkor och en bättre värld växer på många håll. "Demokratisera globaliseringen" – så låter ett slagord från ett fackförbund i Nicaragua. Det handlar om att facken måste formera sig på en global nivå för att göra något åt de omfattande kapitalrörelserna och vad det innebär i form av utnyttjande av arbetskraft och förlorade jobb. Och rörelserna växer sig starka. En annan värld är möjlig!

I en ironisk och lekfull mottext ger Grenninger "några råd till en direktör". Han är ju medveten om att försäkringsbranschens direktörer förmodligen har en annan uppfattning om arbetslivets villkor. Grenninger byter således perspektiv och låter en fiktiv arbetsgivare komma till tals. Enligt direktörernas synsätt var det på 60- och 70-talen – då Sveriges "jämlighetsmyt" var som starkast –



Omslag till *I huvudet på en redaktör*. Ledare och krönikor av Carl-Magnus Grenninger.

som dagens ekonomiska problematik skapades. Det var de arbetsrättsliga lagar som skapades under denna tid som körde landets ekonomi i botten och skapade ett folk där ingen egentligen vill arbeta.

Det privata livet

I den sista delen blir redaktör Grenninger mer personlig och berättar om sitt privatliv. Han har barn vid sidan av sitt redaktörsjobb och fritidens små och stora bekymmer upptar texterna: "Familjeliv och jämställdhet hör ihop. Ett hemmaliv med tre barn och två katter kräver sin man", skriver han. På 1970-talet var han med och skapade den första mansrörelsen, organisationen "Befria mannen". Han deltog på mansläger i Stockholms skärgård. På ett intresseväckande sätt berättar han om hur de gjorde allt för att vara så "omåneliga" som möjligt. Exempelvis skulle de tala mycket lågt för att inte anknyta till traditionella beteenden när det gäller manlig dominans.

Idag har rörelsen upphört att existera. Varför? I Grenningers analys var det för att det var kvinnorna som definierade vad som var jämställt och vad männen borde göra. Kanske borde männen själva definiera problemen? Grenninger skriver:

"Gärna jämställdhet. Men låt oss män själva definiera vår egen roll och våra egna behov. Kom an grabbar!"

Grenninger var ung under 68-revolten som han vill ge sin aktning. Det handlade inte endast om kommunistiska sekter, menar han. Under 1960-talet genomfördes du-reformen och man kunde bära jeans på jobbet. Miljöfrågor, kvinnofrågor och tredje världen kom i centrum. Men för en facklig aktivist är givetvis konsekvenserna för arbetslivet det mest väsentliga. Studentrevolten skapade ett ifrågasättande av auktoriteter som var en av förutsättningarna för den arbetsmarknadslagstiftning som sjösattes under 1970-talet. Utan det ifrågasättande och den anti-auktoritära anda som uppkom under 60- och 70-talet hade detta kanske inte varit möjligt.

Men hur omsätter Grenninger sina demokratiska, anti-auktoritära principer i sitt privatliv? Många gånger verkar han själv inta en auktoritär attityd. I en artikel beskriver han en konflikt med sin fjortonåriga dotter. När hon inte släcker lampan till toaletten skruvar han helt sonika ut båda lamporna på toaletten på ett sätt som gör att hon ska tvingas tillbringa sin tid där i mörker. I en annan scen lägger dottern fötterna på TV-bordet. Redaktören blir arg och ber henne gå till sitt rum. När hon vägrar tar han tag i dotterns armar och drar henne upp. Men hon är medveten: så får man inte göra i det svenska samhället. Hon hotar med att ringa till BRIS.

Att vara en demokratisk skribent är en sak. Men demokratiska värden kan uppenbarligen ibland vara svårare att praktisera i sitt eget liv...

Litteratur:

I huvudet på en redaktör: Ledare och krönikor av Carl-Magnus Grenninger. FTF – facket för försäkring och finans.

Av Leif Jacobsson

fil.mag i antropologi och
medarbetare på TAM-Arkiv

På sidan 104 i Arne Erikssons bok *Tjänstemannafrågan* sitter han, mitt bland glada människor. En högre man, femtiotvå år gammal. Det är kongressbankett, det moderna TCO har nyss blivit av. Min farfar, Nils Björnsson, var tidigt med: trettiotvå år tidigare, 1912, hade hans eget förbund "Svenska Järvägarnas kontorspersonal- och arbetsledareförbund" (KPF) grundats.

Min farfar var tjänsteman

Under hela sitt yrkesverksamma liv, som ombudsman och förbundstidningsredaktör, skulle han förbli sitt förbund troget och han skulle även komma att skriva dess jubileumshistorik, *KPF 50 år*, förvisso ingen lättsmält anrättning. Efter hans bortgång 1969 gav jag det han lämnat efter sig från sin aktiva tid, däribland trettiotalet inbundna årgångar av *Svenska Järnvägstidningen*, till en av hans efterträdare, för vidare befordran till Bergendal, där TCO då hade sitt arkiv.

När jag började minnas hade farfar redan inlett sin reträtt som facklig funktionär. Han gick vid 63 års ålder, det vanliga för medlemmar i hans egen organisation. Då fick han Vasatrissan av Valter Åman och för den var han ogement stolt, även om han hade få tillfällen att bära den, inbillar jag mig (I frack såg jag honom bara på farmors begravning, då utan dekorationer). Men jag kommer mycket väl ihåg var förbundsexpeditionen låg, på Brunkebergsgatan 9, mellan Drottninggatan och Klara Östra Kyrkogata. Där fick man gå upp och hälsa på honom och gräva i en skål av kopparmynt och ta så mycket man kunde greppa om med två små nävar och för detta köpte man sedan godsaker på ett konditori – jag tror det hette Koppar-kannan – ett stycke längre bort på Drottninggatan, mot Strömmen, där statsdepartementen och ämbetsverken låg.

Det mesta av detta är förstås rivet nu. Om det längre är något att sörja över vet jag inte. Vad jag sörjer är att jag, sedan farfar dött, inte återfann hans blåa redaktörsrock i siden som han bar över västen – den var ett viktigt attribut under själva tjänstgöringen, civilt gällde annars alltid kavajkostym och halsduk, mindre ofta rosett (farfar använde de orden istället för slips respektive fluga). Ombudsmän, eller förbundssekreterare som det kanske numera heter på den nivån, har inte ändrat sitt yttre så väldigt mycket sedan den tiden, kan jag tycka. Deras omgivning har förändrats desto mer. Man ser inte längre röken av några fack-

liga pionjärer. Nils Björnsson, min farfar, hörde till den skaran, även om han inte var allra först på plan.

En lång karriärväg

Han gick en ganska lång väg, med början i det oskarianska samhället, men på något sätt gick han inte hela sträckan fram. Han behövde skaffa sig försörjning när släktgården gick ur familjens ägo sedan driften kommersialiserats och investeringarna inte gett tillräcklig avkastning. Därför blev det realexamen på Marianne-lund, en folkhögskola i Småland, och värvning till Svea Livgarde, där han blev stamanställd distinktionskorpral med avsked som sergent



Informationsbroschyr från Svenska Järnvägarnas kontorspersonal- och arbetsledareförbund. Från TAM-Arkivs arkiv.



Nils Björnsson (1892–1969), ombudsman i Svenska Järnvägars Kontorspersonal- och Arbetareförbund (KPF) och redaktör för Svenska Järnvägstidningen. Av legendariske SvD-tecknaren Sven Rydén (f. 1925), efter ateljéfotografi.

och mycket goda vitsord. Därefter anställning vid järnvägen som var vägen in i en lägre, urbant belägen medelklass. (Yngre brodern blev ingenjör per korrespondens, konstapel i artilleriet och hamnade snart som baningenjör vid Statens Järnvägar, med stationering i Kristianstad). För mig berättade farfar att han som ung soldat var med om Stockholmsolympiaden 1912 och kommenderade trupp som flyttade Engelska kyrkan sten för sten dit där den nu står, i diplomatstaden.

Det var de enskilda järnvägarna han sökte sig till. KPF uttyddes också från början Enskilda Järnvägars Kontorspersonal- och Arbetsledareförbund, senare utbytt mot Svenska, när småbanorna antingen lades ned eller nationaliserades. Förbundet styrdes av stationsmästare och stationsinspektorer och förste kontorsskrivare runt om i landet och organiserade som mest drygt 3 000

medlemmar. När förstatligandena gått tillräckligt långt kom KPF att inträda i Statstjänstemannaförbundet, vars styrelse min farfar tillhörde, och till slut helt och hållet att uppgå i detta som ST-Järnväg. Farfar höll i kongressklubban när det beslutet fattades. Han som skrivit förbunds-historiken förklarade att han såg beslutet som logiskt eftersom staten då hade tagit över all rälsburen infrastruktur i landet. Ett tiotal år tidigare hade en förbundsnedläggning aktualiserats men avvärjts, då en pensionerad förste ombudsman hade verkat för att KPF skulle gå upp i Järnvägsmannaförbundet, LO-anslutet. Han hette Nils G. Olsson och var socialdemokrat, blev kallad svikare och förlorade den striden.

Farfar var inte socialdemokrat utan folkpartist. Under ett kvarts sekel företrädde han som förstanamn den ständiga borgerliga minoriteten i Sundbyberg, arbetarstaden, där

han kom att bosätta sig i slutet av tjugotalet. Varje söckendag tog han lokaltåget från Sundbybergs norra, där en bibana från Hässelby villastad anslöt, till Stockholms central och promenerade sedan den korta biten över Klara kyrkogård till Brunkebergsgatan. Det var en av den lägre medelklassens omtyckta transportsträckor från Västerort in till innerstaden – före tunnelbaneutbyggnaden, som kom att bära sedermera borgarrådet Helge Berglunds, en före detta Sumpen-grabbs, signatur. En annan route gick med 15:s spårvagn från Esplanaden i Sundbyberg över Råsunda (tjänstemännens Djurs-holm) slickandes Hagaparken in till Odenplan och Norra Bantorget där LO-facken höll och håller till; men den tog mycket längre tid (och sedan blev det buss och motorväg av alltsammans).

Kontoristären hade varit rörliga. Ombudsmannen förde en mera stationär existens. Men det fanns också kurser som måste organiseras och besökas. *Järnvägstidningen* trycktes i Norrköping och gubbarna där behövde hållas på gott humör. När Daco, De anställdas centralorganisation, startade var KPF tillsammans med Bankmannaförbundet och några andra *founding fathers*. Men trots att KPF hade sina rötter i den enskilda sektorn, var det den offentliga sektorns förhållanden man jämförde sig med. Oavsett huvudman var sysslorna likartade. Tjänstemännens förhandlings- och konflikträtt blev ett gemensamt intresse. När socialminister Albin Forslund 1937, tidigare ordförande i Landsorganisationen och i Järnvägsmannaförbundet, ville förvägra offentliga tjänstemannagrupper erkänd förhandlingsrätt, blev KPF militant. Farfar skrev tuffa ledare i sin tidning om favorisering av vissa löntagarkollektiv. Själv skulle han hamna i bryderi när han som ordförande för drätselkammarens, det vill säga kommunstyrelsens, personaldelegerade blev motpart till strejkande kommunalarbetsare i Sundbyberg – som arbetsgivar- ➤

representant! Det gavs ut en del arga flygblad då som insinuerade om dubbla stolar. Året var 1948.

Lyft fram fler ombudsmannaprofiler!

Det skulle vara bra att lyfta fram flera sådana här ombudsmannaprofiler, tycker jag. Många skulle behöva tecknas på hörsägen måhända, i andra eller tredje hand. Nils Björnsson, min farfar, gjorde föralldel ingen storstilad karriär. Ingen av hans närmaste kamrater gjorde det heller. I det privata knöt han förbindelser med Ruben Wagnsson, TCO-ordförande och landshövding, och med Per Artur Sköldin, metallarbetare och socialdemokratisk riksdagsman, som under några decennier var den obestridda "Sundbybergskungen". Tillsammans byggde Sköldin och han upp ett allmännyttigt bostadsföretag, där Sköldin var vd och farfar vice ordförande. Den byggmästare de anlätade, Baltzar Lundström, uppkomling om någon, grundade på sin tid Svenska Bostäder. De utgjorde ett folkhemskt kotteri där inte bara arbetarnas fackföreningar utan också tjänstemännens organisationer med sina representanter tog en aktiv del i välfärdsstatens många experiment och projekt (sedermera skulle även akademikernas organisationer söka sig in i stugvärmen; på dem såg min farfar med misstro, de var splittrare).

Idag avvecklas mycket av vad dessa herrar åstadkom. De offentliga apparaterna skalas av, fackliga organisationer har svårt att behålla sin medlemskader. Privata initiativ blomstrar – eller övergöds. Den konsensusanda som den fackliga kampen landade i är under upplösning. Min farfars öde kan förhoppningsvis tjäna som en tankeställare: han gjorde sig hemmastadd i många miljöer, men jag tror att han inte blev uppsugen av någon.

Av Anders Björnsson

Publicist och historiker

Otto Salomon – slöjdpionjär



Otto Salomon var – under slutet av 1800- och början av 1900-talet – en pionjär inom slöjdundervisningen vid Nääs slöjdskola och seminarium. En tid av snabb samhällelig förändring var bakgrunden till hans framgång som karismatisk ledargestalt. Salomons pedagogik betonade värdet av en balans mellan handens och hjärnans arbete, något som var ett uttryck för hela hemslöjdsrörelsens kritik av industrialismens ensidighet.

Utbildningshistoria – där studiet av pedagogiska nydanare ingår – har aldrig utvecklats till en självständig akademisk disciplin i Sverige. Ekonomisk historia och idéhistoria finns det, men inte utbildningshistoria. Detta innebär både för- och nackdelar. En av fördelarna är att det finns en tvärvetenskaplig utvecklingspotential inom ämnet. Olika idéer kan alltså befrukta varandra på nya sätt. Idag bedrivs utbildningshistoria inom en rad ämnesområden.

Inom den s.k. "nationella forskarskolan i utbildningshistoria" samlas numera doktorander från många ämnen. Antologin "Ny utbildningshistorisk forskning: tio bidrag från nationella forskarskolan i utbildningshistoria" är ett resultat av en konferens i forskarskolans regi som hölls i Uppsala den 29 och 30 april 2007. De tolv bidragen täcker tidsperioden från 1700-talet ända till sent 1980-tal. I antologin finns många intressanta texter inte minst om nationalismen och dess relation till utbildningshistorien.

Otto Salomon och Nääs

Men en av de mest spännande texterna handlar om en enskild utbildningshistorisk gestalt. Det är Anna Alms artikel "Skuggfältet och den karismatiska ledaren: Makt och kunskap på Nääs 1874-1907". Här framträder slöjdläraren Otto Salomon som en levande entusiast – en person som fortfarande känns aktuell.

Vem var då denne Otto Salomon? Nääs slöjdskola och seminarium grundades 1872 och verksamheten där fortsatte ända fram till 1966. Nääs hade många likheter med en internatskola. Eleverna sov tillsammans, åt tillsammans, studerade och roade sig – allt detta i en nära relation med skolans lärare.

Otto Salomon var en legendarisk representant för skolledningen. Som seminariets direktör verkade han mellan 1874 till 1907. Han blev en

Bilden ovan: Otto Salomon.
Teckning från Svensk Läraretidning,
Stockholm, 25 februari 1891.

central ledargestalt för verksamheten och Alms text undersöker varför och hur han fick denna betydelse.

Alm använder Bourdieus begrepp "fält" (om människor som förenas av ett speciellt intresse – i detta fall pedagogisk verksamhet). Hon använder också begreppet "skuggfält" som är en del av detta övergripande fält som inte är helt etablerat. Slöjden var på Salomons tid en inte helt etablerad del av utbildningsväsendet. Inom ett sådant skuggfält odlas då en slags motståndskultur, samtidigt som det utgör ett pionjärfält där nya idéer kan födas.

Speciellt brytningstider – som tiden kring det förra sekelskiftet – frambringar ofta skuggfält som också tenderar att skapa förutsättningar för en speciell typ av karismatiska ledargestalter. Den nya industrialiseringen och mekaniseringens avigsidor ledde till att vissa människor var kritiska till samhällsutvecklingen. Många människor satte istället sin tilltro till ett förlorat sätt att vara och leva. Det fanns något i det framväxande samhället som saknade allmän legitimitet.

Vid tiden för Nääs grundande var slöjden alltså ett "skuggfält" där karismatiska och civilisationskritiska gestalter kunde verka. För Otto Salomon var det inte slöjdundervisningen i sig som var det viktiga, utan det var en del i en uppfostran till en hel människa. "Handens kunskap" var i enlighet med detta synsätt viktig för att motverka en alltför ensidig betoning på det teoretiska vetandet. Slöjden skulle leda till en allsidig mänsklig utveckling av både kropp och själ.

För att stärka sin argumentation om slöjdens speciella betydelse hänvisade Salomon till den senaste akademiska forskningen. Men han argumenterade också för slöjden genom att hänvisa till religiös litteratur, samtida prosa och poesi och genom att tala om slöjden som en "fornsvensk" företeelse.

Även på andra sätt var slöjdundervisningen på Nääs mycket

nyskapande. Salomon var emot en akademisk professionalisering av lärarkåren. Han ville inte se lärarna som något kollektiv utan ville uppfatta dem som enskilda individer. Att arbeta som lärare var något speciellt: det handlade ytterst om självkännedom. Man kunde enligt Salomon inte bedöma eller leda andra utan att man lärde känna sig själv.

På många sätt liknande Salomons idéer den reformpedagogik som förekom även på andra håll. Han inspirerades av pedagogiska tänkare som Rousseau och Fröbel. Det skulle råda ett informellt förhållande mellan lärarna på Nääs och deras elever. Den personliga tilliten var mycket viktig.

I Salomons pedagogiska verksamhet sågs eleverna som "Guds egen avbild". Skolan och läraren skulle vara oupplösligt förenade. Kärlekstanken skulle vara det som förband lärare och elev. Detta lärarydeal anknyter i mycket till rent bibliska motiv. Läraren skulle vara som den gode herden, kallad av Gud.

Otto Salomons arbete på Nääs satte spår i det svenska skolväsendet. Även om Salomon var något av en volontär på utbildningens område hade han genom Nääs erhållit ett slags erkännande genom att den

pedagogiska slöjden blev etablerad i folkskolan. Men detta räckte inte för att få reell makt inom det etablerade fältet. Genom Nääs kunde han ändå spela en central roll. Detta hänger – enligt Alm – samman med att inom icke-etablerade skuggfält tenderar all makt att samlas runt en ledargestalt.

Flera bidrag

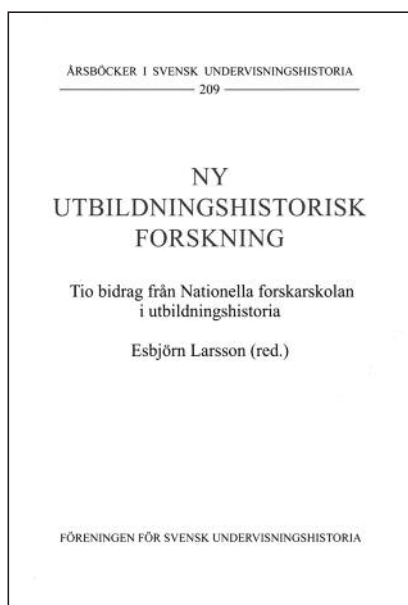
Artikeln om Otto Salomon är alltså bara en av tio bidrag inom ramen för antologin "Ny utbildningshistorisk forskning". En annan intressant artikel är: "Att undervisa de andra: Studier av lärarrapporter från den ambulerande zigenarskolan mellan 1946 och 1958" Den handlar om hur romer undervisades av ambulerande sommarskolor i kristen regi under 40- och 50-talen. Att staten lät skolor drivas i religiös regi förklaras av att myndigheterna såg verksamheten som en försöksverksamhet. Skolan skulle uttröna om dessa barn var "bildbara" eller inte! Artikel beskriver hur zigenarbarnen porträtterades i samtida rapporter som primitiva och otyglade. Även i detta fall handlade det kanske om ett skuggfält. En försöksverksamhet som inte var en del av det – på den tiden – etablerade skolväsendet?

Litteratur:

Esbjörn Larsson (red.) *Ny utbildningshistorisk forskning: Tio bidrag från Nationella forskarskolan i utbildningshistoria*. Föreningen för svensk undervisningshistoria.

Av Leif Jacobsson

fil.mag i antropologi och
medarbetare på TAM-Arkiv



Bokomslag till Ny utbildningshistorisk forskning.

Värner Rydén – skolman och politiker

Det öde som de allra flesta politiker (och andra med förresten) går till mötes är glömska. En del föräras ett målat porträtt. I den del av Lärarförbundets lokaler som tillhör Sveriges allmänna folkskollärareförening (S.A.F.) finns en målning, i helfigur, av en av föreningens tidigare ordföranden: Värner Rydén (1878-1930). En av sin tids mest mångsidiga politiker.

Efter seminarietiden i Växjö fick han anställning i Malmö, där han engagerade sig både i platsens lärarorganisationer och i arbetarrörelsen. Efter en hård valstrid besegrade han direktören för Skånska cement i ett fyllnadsval till riksdagen. I den socialdemokratiska riksdagsgruppen kom Rydén snabbt att inta viktiga positioner och under de kommande femton åren spela en framträdande roll i den tidens centrala politiska frågor: författning, rösträtt och utrikespolitik.

Likväl är det kanske så att han främst förknippas med utbildning. Han tillhör för övrigt de få svenska politiker som fått ge namn åt en skola, i det Malmö som blev hans språngbräda in i offentligheten. Han engagerade sig i även i folkskollärarkåren fackligt och sökte utlopp för sin aktivitet genom läroboksförfattande och vad vi nu kallar lärarfortbildning.

Skolpolitikern

I det Sverige där Rydén började som folkskollärare präglades även skolsystemet av stora klasskillnader. Folkskolan var de fattigas skola, de välbestämda sände sina barn till privata skolor för de första obligatoriska skolåren. Gränsen mellan folkskolan och läroverket utgjorde en klassmarkör. Liberala krafter reste under 1880-talet kravet om bottenskolan som skulle utgöra grunden för allas utbildning och Rydén kom att bli

dess främste förespråkare inom socialdemokratien.

Så tidigt som 1904 författade han ett utkast till ett program för en (veteligen aldrig bildad) socialdemokratisk folkskollärarförening. Idén hade han hämtat från Nederländerna och det upptog krav som förblev aktuella långt fram i tiden. När han efter valet 1917 utsågs till ecklesiastikminister i den vänsterregering som bildades av liberaler och socialdemokrater inträdde en reformperiod för den obligatoriska skolans del.

Det viktigaste beslutet under Rydéns korta ministertid (han tvangs avgå efter drygt två år på grund av aktieinnehav i ett av krigsårens svarstabörsbolag) var tillkomsten av en för folkskolan obligatorisk timplan. 1919 års undervisningsplan kom att gälla i flera decennier och alltså för flera generationer prägla skolgången. Han tog själv aktiv del i detta beslut, i hans efterlämnade dokument i Riksarkivet kan man finna att han gjorde många ändringar i den centrala skolmyndighetens förslag. I sitt yttrande till statsrådsprotokollet sammanfattade han beslutet enligt följande:

Flera kommuner hade infört ett obligatoriskt sjunde skolår; det skulle ge ett tillskott till de föregående sex. Undervisningen i modersmålet utökades, på kristendomsämnets bekostnad. Kristendomsundervisningens innehåll skulle ha sin tyngdpunkt på Jesu gärning, något som kan sägas ha

stämt väl med vad tidiga svenska socialister hävdade om sambandet mellan kristendom och den egna ideologin. För historieämnet hyste ministern ett starkt intresse; i stället för att "främja svenskt sinne- och laggrunden för fosterländsk uppfattning" skulle målet vara "kärlek till lagbunden frihet och fredligt kulturarbete". Flera ändringar gjordes med denna inriktning i samlingen över exempel för undervisningen. Bundenhet till timplanerna men frihet i fråga om kursplaner och anvisningar markerades. Som en sjätte punkt kan man lägga till att förmedlingspedagogik skulle ersättas av aktivitetspedagogik.

Undervisningsplanen markerade också ett återtag från den tidens vanligt förekommande halvtidsläsning. Barnens rätt till utbildning var enligt Rydén viktigare än föräldrarnas att få exploatera sina barn. Just denna punkt, och den ändrade kristendomsundervisningen, ledde till kraftiga motsättningar, vilka även påverkade konservativa grupperingars syn på folkskollärarkåren.

En förlängning av skolplikstiden skedde genom tillkomsten av fortsättningsskolan, en tvåårig deltidkundervisning för alla dem som inte fortsatte i realskola och andra frivilliga skolformer. Dess centrala uppgift var allmänt och medborgerligt bildande. Ämnet medborgarkunskap infördes.

Rydén blev också ordförande i den



Värner Rydén avled mitt i sin gärning år 1930 av matförgiftning. Bilden kommer från Svensk Läraretidning nr 38, 1930.

skolkommission som fick sig förelagd att genomföra bottenskoleprogrammet men även stärka flickornas utbildningsmöjligheter. Det kom dock att dröja ända till 1927 innan ett beslut togs som tillgodosåg det senare men bara i ringa mån det förra målet. Det skulle dröja till 1950-talets slut innan det blev verklighet.

Pedagogen

Rydén var en aktiv läroboksförfattare och författade böcker bl.a. i modersmålet, räkning och geografi. Läroböcker för folkskolan, utgivna av Värner Rydén, kom ut långt efter hans död och utgjorde säkerligen en kvalitetsstämpel för skolstyrelser,

överlärare och lärare. Den verkliga storsäljaren i hans produktion var Medborgarkunskap för fortsättnings- och andra ungdomsskolor, vars sista utgåva kom ut 1958.

I den tecknades en snabbild av den svenska historien. Här karakteriserades svenskarnas lynne och egenskaper men det ställdes också krav på medborgaren i det Sverige som växte fram. Stadgan för fortsättningsskolan föreskrev att den skulle göra de unga förtrogna med både rättigheter och skyldigheter, att "bruka den medborgerliga friheten under känsla av ansvar för samhälls- rättvisa och allmänt väl". Medborgaren skulle vara aktiv, ta

del i det samhälleliga arbetet, i varje fall utnyttja sin rösträtt. Förhoppningarna om skolans möjligheter att påverka sina elever var alltså stora.

Rydén ansvarade vidare för de medborgarkurser som Skolöverstyrelsen arrangerade: tre veckor långa sommarkurser med ett nog så kvalificerat innehåll och föreläsare som Per Edvin Sköld och Erik Boheman. Och han medverkade i skolradio-sändningarna från deras tillkomst. Och man kan lägga till att han förespråkade att i det sjunde skolåret borde engelska finnas med, för att inte "begränsa det mellanfolkliga umgänget till allenast en liten grupp av högre bildade".

Lärarnas villkor

År 1880 bildades S.A.F. med en närmast ideell inriktning: för folkskolans och folkbildningens höjande, för god anda i lärarkåren och för förbättring av lärarnas villkor. Rydén kom i olika sammanhang att inte minst arbeta med den tredje uppgiften. Det skedde på olika arenor. I Malmö agerade han vid de samråd som skulle äga rum mellan skolledning och lärare liksom vid kyrkostämmorna, ett viktigt organ med hänsyn till kyrkans inflytande över skolan.

Än mer betydelsefull var naturligtvis riksdagen som bl.a. ägde besluten över lärarnas löner. Som ecklesiastikminister genomförde han en betydande förbättring där de kvinnliga lärarna fick en något större andel av kakan. Denna del av hans förslag vållade ingen debatt i riksdagen. Det gjorde däremot förslaget att öppna dörren för kvinnor till bl.a. tjänsterna som adjunkt och lektor i de statliga läroverken. Han kunde hämta argument för sitt förslag från egna erfarenheter i folkskolan där kvinnliga lärare (som hans fru Malin) funnits länge. Det hela gick till slut igenom, även i den mer konservativt influerade Första kammaren.

Rydén invaldes i styrelsen för S.A.F. 1915, som vid sidan av de särskilda organisationer för folk- ➤

skolans lärargrupper kom att utgöra ett samarbetsorgan. Efter den Rydén ska lönereformen stötte försöken att förbättra lönerna på betydande motstånd i riksdagen. Konservativa krafter satte sig till motvärn: folkskolans lärare sågs som radikala omstörtare. Ledamöter från de socialdemokratiska och kommunistiska partierna jämförde lärarnas villkor med dem som de egna väljargrupperna levde under. Förslag från Rydén och likasinnade blev därför resultatlösa.

Att så blev fallet kan även ha berott på den splittring som fanns inom S.A.F. om lönedifferentieringen mellan män och kvinnor. Den manliga folkskolläraryrket krävde ökade skillnader med hänsyn till att de manliga lärarna påstods ha ett mer krävande och ansträngande arbete. S.A.F:s ledning, alltså inklusive Rydén, motsatte sig detta och inom den manliga organisationen angreps denna s.k. Rydén ska kärpolitik. Detta hindrade dock inte att han under sina sista levnadsår kunde förena uppdragen att vara både ordförande i organisationen och redaktör för dess tidning.

För många i sin samtid, också inom det egna partiet och folkskollärarkåren, framstod Rydén inte som särskilt sympatisk. Hos de politiska motståndarna var han än mindre omtyckt. Men han hade också många som bar fram honom; till dem hörde Hjalmar Branting och inte minst ledningarna för de kvinnliga läraryrkesorganisationerna. Och det går knappast att komma från honom i en skildring av det tidiga 1900-talets historia.

Litteratur:

Skolmannen Värner Rydén – en av Brantings män. Ulf Larsson. *Värner Rydén ska bok om medborgarkunskap.* Ur Antologin: *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet.* Alf W Johansson.

Av Ulf Larsson

fil lic i historia och författare

Hur bedömer lärare sina elever?

Under vårt liv blir vi bedömda – betygsatta i skolan – för vårt lärande. Vi har förmodligen alla erfarenhet av den kraft som detta officiella omdöme kan få för vårt liv. Att vara godkänd eller icke-godkänd: det kan vara grundläggande för såväl vår självkänsla som vårt framtida val av utbildning och arbete.

Skriften "Bedömning för lärande – en grund för ökat kunnande" innehåller sex artiklar som behandlar forskningen om lärares bedömning och betygsättning av sina elever. Det är onekligen en svår uppgift som skolans lärare har. Men frågan kan också ses som något som inrymmer skolans alla frågor. Bedömningen handlar om lärarnas kompetens, elevernas motivation och förmåga, grupperns storlek och sammansättning, skolorganisation och annat.

De sex artiklarna är av olika karaktär och behandlar skilda nivåer i skolsystemet. Men de flesta förefaller onekligen mer riktade till människor med djup insikt i ämnet än till lekmannen. Ett exempel på en relativt lättsam artikel är Inger Ridderlinds: "Bedömning och betyg ur en lärares perspektiv". Ridderlind är en lärare som har undervisat i 30 år i grundskolan – alltifrån årskurs fyra till nio. I denna text får vi inte

endast den professionella forskarens syn på betygsättandet utan också en lärares uppfattning: en lärare med egna erfarenheter av bedömandets dilemma. Att sätta ett "glädjebetyg" för att hjälpa eleven i framtiden kan få lika negativa effekter som om eleven inte fått något betyg alls, menar hon. Även om det kan ha mycket negativa konsekvenser att få ett negativt omdöme kan omdömen också vara en hjälp till att utvecklas vidare. Givetvis ställer betygsättning frågor om elevernas rättssäkerhet och den måste vara transparent.

Annars är Astrid Petterssons inledningstext "Bedömning av kunskap för lärande och undervisning" en bra upptakt då den pekar på bedömningens betydelse för individens framtid och betygsättningens historiska bakgrund. I tidiga husförhörlängder gjordes anteckningar om bl.a. läsförmåga. I denna bedömning skrevs det tydligen också in något om natur-



Lärarna har en svår uppgift när det gäller att bedöma sina elever. Arkivbild Läraryrkesförbundet.

gåvorna: "har svagt förstånd, trögt minne men är flitig" eller "har gott förstånd och minne, men är lättjefull" kunde det exempelvis stå.

Alli Klapp Lekholms text "Lärares betygsättningspraktik" handlar om hur lärarnas bedömning av skolans elever faktiskt går till. Det handlar inte endast om elevernas faktiska kunskaper utan att dessa måste ses i sitt sammanhang – i undervisningssituationen i klassrummet. Där bedöms eleven i sitt sociala sammanhang och läraren anpassar undervisningen efter elevernas behov.

I en klassrumssituation är det ett flertal faktorer som lärarna måste ta hänsyn till i sin bedömning av elevernas kunskaper och förmågor. Det handlar även om lärarens egna värderingar när det handlar om kunskap, förhållningssätt till lärande och annat.

Skriften "Bedömning för lärande – en grund för ökat kunnande" är alltså en publikation som på ett mångsidigt och initierat sätt diskuterar frågan om bedömning och lärande. En skrift att rekommendera – speciellt för den redan initierade.

Litteratur:

Bedömning för lärande – en grund för ökat kunnande. Skriftserien "forskning om undervisning och lärande" 3. Den utges av Stiftelsen SAF i samarbete med Lärarförbundet.

Av Leif Jacobsson, fil.mag i antropologi och medarbetare på TAM-Arkiv



Omslag till *Bedömning för lärande – en grund för ökat kunnande*.



Arkiven berättar på www.lararnashistoria.se

Lärarnas historia på webben – ett levande arkiv

Lärarnas historia är en ny webbplats som TAM-Arkiv och Stiftelsen SAF tagit fram i ett samarbete med Lärarförbundet, Lärarnas Riksförbund och Svenska folkhögskolans lärarförbund (SFHL). Syftet har varit att lyfta fram lärarnas betydelse och långa historia med hjälp av organisationernas och deras föregångares egna arkiv.

Webbplatsen har flera målgrupper: lärare, lärarstudenter, forskare och en intresserad allmänhet. Här kan man enkelt öppna arkivdokument och läsa texter av de forskare och skribenter som engagerats i projektet. Lärare med långt fackligt engagemang berättar om sina erfarenheter i kortare videoklipp.

Vägen till dagens skola skildras genom teman och tidslinjer. Lärarnas engagemang för en bra skola och för bättre villkor för de olika lärargrupperna under mer än hundra år är bärande i den berättelsen. Här besvaras frågor som hur folkskola och läroverk blev till dagens grundskola och gymnasieskola. En grundtanke har varit att kunna ge dagens aktuella skoldebatt belysning genom att tillhandahålla ett historiskt perspektiv.

I TAM-Arkivs uppdrag ingår att tillgängliggöra medlemmarnas arkiv och idag är webben ett självklart medium för att nå ut. Lärarorganisationernas arkiv innehåller handlingar från 1870-talet till våra dagar. På Lärarnas historia återfinns nu ett urval av bl.a. styrelsehandlingar, skrivelser, debattartiklar, brev och lärares egna berättelser. Alla dokument är sökbara i en databas. En koppling mellan dokumenten och TAM:s arkivförteckningar har utvecklats, något som gör det möjligt att söka i medlemsarkiven som helhet på webben.

Med de erfarenheter som vunnits kring att digitalisera äldre handlingar, göra dem sökbara och presentera dem i en historisk kontext kommer TAM-Arkiv att kunna erbjuda övriga medlemmar liknande möjligheter att berätta om sin organisations historia på webben med hjälp av arkiven.

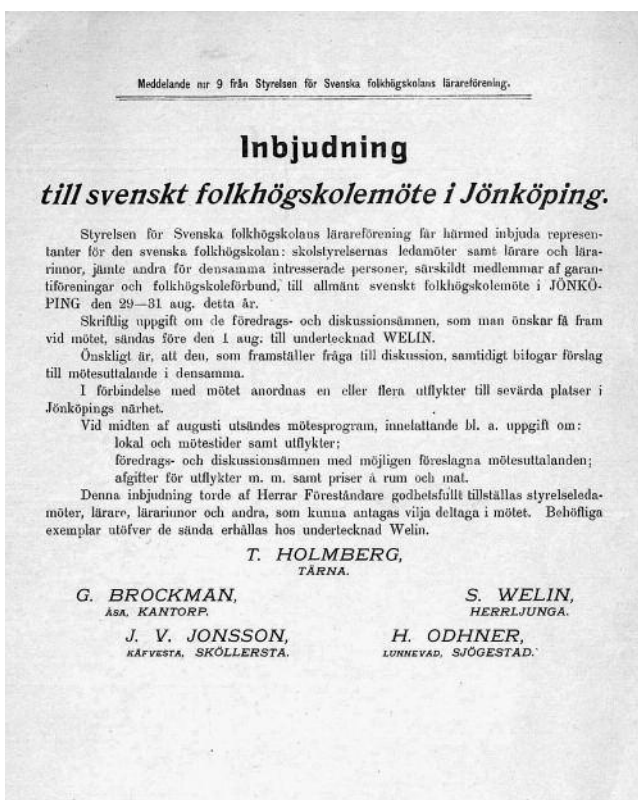
www.lararnashistoria.se

Av Jim Löfgren

Medarbetare på TAM-Arkiv

Ett tidigt folkhögskoledrama

Ett brev från 1906 – en inbjudan till ett folkhögskolemöte i Jönköping – återfinns i Herman Odhners personarkiv. Det är upptakten på en dramatisk händelse i folkhögskolans historia.



Under brevet med inbjudan till mötet den 29-30 augusti 1906 står namnen på flera förgrundsgestalter i den tidiga svenska folkhögskolans historia.

Under mötet kom så småningom den kände Herman Odhner att hålla ett föredrag om folkhögskolans samtida ställning. Han betonar då folkhögskolans gemensamma nordiska karaktär. Han beklagar visserligen unionsupplösningen 1905 men säger samtidigt att: "det finns en vrångbild av fosterlandskärleken och den heter chauvinism. Enhet, ej split, mellan nordens folk måste vara lösen även efter 1905, och om ej nordens folk finna varandra går det dem alla illa". Trots unionsupplösningen vill han således verka för att folkhögskolans nordiska kontakter ska bestå.

Teodor Holmberg, en annan eldsjäl – rektor vid Tärna folkhögskola – frågar då om uttalandet riktats mot honom. Han hade i tidskriften "Sveriges Väl" starkt kritiserat normmännens "trolöshet". Odhner svarar att föredraget varit riktat "till de unga med anledning av Holmbergs uppträdande". Ett häftigt meningsutbyte bryter ut och svallvågor av konflikten mellan de två högskolemännen påverkade även resten av mötet. Detta uppmärksammades stort i samtidens dagstidningar. Schismen vid folkhögskolemötet 1906 fick inga påtagliga långsiktiga konsekvenser, men med tiden fanns mycket få inom folkhögskolan på den nationalistiska sidan.

Varför fick då grälet så stor uppmärksamhet 1906? En orsak var att folkhögskollärarna dittills framträtt ganska enigt och samstämmigt. Folkhögskolorna var kända för sina samråd och diskussioner. TAM-Arkivs dokument – inbjudningen till folkhögskolemötet i Jönköping – var upptakten till ett avbrott i denna den tidiga svenska folkhögskolans samförståndsanda.

Av Leif Jacobsson

fil.mag i antropologi och medarbetare på TAM-Arkiv

TAM-Arkiv

Post- och besöksadress: Grindstuvägen 48-50. 167 33 Bromma

Telefon växel: 08-54 54 15 60. Telefax: 08-31 71 76

E-post: tam-arkiv@tam-arkiv.se

Hemsida: www.tam-arkiv.se

Postgiro: 487 40 99-7